

КУРТ ЗАКС ПРО УКРАЇНСЬКУ БАНДУРУ

Ірина Зінків

Стаття присвячена вивченню поглядів видатного німецького органолога К. Закса на українську бандуру як гібридний інструмент давньоіранського походження, що розглядається в контексті гібридних хордофонів Євразії I–XVI ст. (цитро- та лютнеподібних).

Ключові слова: бандура, гібридні хордофони Євразії, органологія, цитро- і лютнеподібні інструменти.

A paper deals with C. Sachs' scientific outlook on bandura as hybrid instrument of old-Iranian genesis which is a synthesis of lute-like and zitterlike instruments. Bandura is investigated from the point of view a hybrid chordophones of Euro-Asia of the I–XVI cen. (zittern- and lutelike instruments).

Keywords: bandura, hybrid chordophones of Euro-Asia, lute-like instruments, organology, zittern-like instruments.

В українській органології загальноприйнятою є думка, що вихідним прототипом бандури були лютнеподібні інструменти, зокрема українська кобза. Однак відомо, що в Україні існувало два типи кобз – довго- і короткошийкові. Який з них міг бути попередником бандури і чи справді саме лютнеподібні інструменти були визначальними у формуванні цього національного інструмента? Ми поставили за мету здійснити аналіз поглядів на українську бандуру видатного органолога ХХ ст. Курта Закса, викладених ученим у праці «Історія музичних інструментів» [1], виданої в Нью-Йорку (1940), до якої ще не зверталися українські органологи. Фактично пропонується розвідка є першою спробою інтерпретації поглядів ученого на лютне- і цитроподібні інструменти, зокрема українську бандуру.

Звернімося до археологічних та іконографічних джерел. Найдавніша археологічна знахідка лютнеподібного хордофону сарматського часу (II ст.) була виявлена в Мечетсайському могильнику (Поволжя, Південний Урал), у похованні двох жриць. Повністю зотлілий інструмент знайдено поряд з предметами військової амуніції, сакрально-побутовою атрибутикою та прикрасами. За контурами тліну археологам удалося встановити, що інструмент був округлої форми (діаметр близько 20 см; загальна довжина 46 см) [2, с. 143].

Лютневі інструменти побутовали й у Давній Греції, хоча вони не належали до давньогрецького етнічного інструментарію. Зображення «Музи з пандорою» засвідчи-

ли проникнення до античного інструментарію двох типів азійських лютень – коротко- (грушоподібної форми з маленьким корпусом) та довгошийкових (лопатоподібної форми), при цьому спосіб тримання інструмента не схожий на традиційно східний (голівкою вниз). У пізньоантичній коропластиці Вірменії (IV ст.) також зафіксовано зображення довгошийкових лютень. Фавст Бузанд в «Історії Вірменії» називає лютню і бандуру оплакувальними інструментами, згадуючи їх у зв'язку зі смертю католика Нарсеса [3, с. 95]. Інший середньовічний вірменський історик Грегор Магістрос описував групу плакальниць-лютністок, які оплакували та возвеличували загиблого воїна [3, с. 95]. Інструмент з теракотової фігурки жінки-музиканта з Вірменії нагадує традиційний сването-грузинський пандурі, однак манера тримати інструмент – східна [3, с. 95, рис. 6]. Він має маленький овальний корпус, довгу вузьку шийку та пласку голівку: кілкова коробка розміщена в одній площині з грифом. Інші археологічні знахідки із зображеннями лютень походять з території Середньої Азії. Довгошийкова лютня з маленьким корпусом зображена на фризі ритона з м. Ніси (Парфія, сучасна Туркменія). На думку Тамари Визго, така лютня була двострунною [4, с. 30]. Довгошийкова лютня з маленьким округлим корпусом зображена в руках двірцевого музиканта на настінних фресках Топраккалі (Хорезм) [5, с. 131]. Ці щипкові хордофони збереглися в традиційному інструментарії середньоазійських народів дотепер [4, іл. 70, 78,

104]. Цілком імовірно, що до Кавказу та Закавказзя вони потрапили з Середньої Азії за посередництва іраномовних племен (у скіфо-сарматську добу).

Лютні обох типів зображені на оссуарії з Яккабага (Узбекистан, кишлак Дархан), датованого VI–VII ст., що належить до пізньоантичної середньоазійської традиції [6, с. 174].

На найдавнішу писемну згадку про лютнеподібний «кобуз» натрапляємо в грецькому трактаті з алхімії (близько 800 р.), де він ототожнюється з пандуріоном, що мав 7 ладків і 3–5 струн. Також кобуз згадується і в інших середньовічних джерелах – Куманському кодексі (1303), поемі Гайнріха з Нойєнштадта «*Gotes Zukunft*» (в останньому джерелі – разом з лютнями) [1, с. 270].

Євроазійські середньовічні лютнеподібні хордофони (X ст.) мали бічне та тильне (заднє) розташування кілків. Останнє, на думку К. Закса, типове не лише для населення країн Південно-Західної Азії, Візантії, турків, киргизів (Середньої Азії) та народів Кавказу, але й для країн середньовічної Європи, включаючи Іспанію [1, с. 280]. Інструменти з тильним розташуванням кілків відрізняються від інструментів з бічним розташуванням, типовим для країн арабського світу. На теренах ранньосередньовічної Європи К. Закс локалізує *дві зони* поширення лютнеподібних інструментів, де існували відмінні впливи. У Південній Європі були поширені шийкові лютнеподібні хордофони; у Центральній та Північній Європі побутували ліри. У першому випадку європейські лютні зазнали впливу конструктивних традицій Південно-Західної Азії (тобто арабського світу – з бічним розташуванням кілків) [1, с. 280, 297–298]. Походження традиції прямого розміщення кілків на лютнях учений не пояснює.

К. Закс зазначає, що довгошийкові лютні в ранньосередньовічній іконографії Європи трапляються набагато частіше, ніж короткошийкові. В іконографічних джерелах збереглося декілька зображень довгошийкових лютень. Одне з них – лютня з Утрехтського псалтиря (832 р., Шампань, Південна Франція) зі співвідношенням корпусу до шийки 1:2 або 1:3. Інструмент має дві (як на скіфських лютнеподібних) або

три струни і тильне розташування кілків. Корпус інструмента лопатоподібний (середньоазійський)¹. На думку органолога, з лютнею з Утрехтського псалтиря близько пов'язаний традиційний інструмент киргизів домбра (овальної форми) та балалайка росіян (з прямою голівкою). Подібна триструнна лютня зображена в руках царя Давида в Золотому псалтирі з Сент-Галлен (IX ст.), шийка якої втричі довша за корпус. Кілкова коробочка має округлу форму, а звук видобувається за допомогою плектра.

У X ст. в іконографії європейських лютень з'являється досить рідкісний тип короткошийкового інструмента *вертикального способу тримання* (!), зафіксований у Німецькій Біблії, що зберігається в Державній бібліотеці м. Штуттгарта (Німеччина). Десять зображень цього інструмента репрезентують лютні овальної форми з вузьким корпусом і різною кількістю струн (від 3 до 6, найчастіше – 5). Кілки розташовані вздовж напівкулястої лінії кілкової коробочки серпоподібної форми. Виконавець тримає інструмент вертикально, опираючи його нижню частину в праве передпліччя (інколи використовуючи для полегшення виконання підпірки). В одному випадку на манускрипті зображено інструмент більших розмірів, який виконавець також тримає вертикально. У тексті Німецької Біблії ці інструменти окреслено латинським терміном «*citara*». Подібний інструмент (хоча значно менших розмірів) К. Закс бачив у колишньому зібранні Музею Дашкової в Москві – він походив з Туркестану, мав вузький корпус, похилі бічні сторони і округлу кілкову коробочку з нижнім розташуванням кілків. Інструмент був двострунним [1, с. 297], і, можливо, пов'язаний зі скіфо-сакською кочовою традицією.

Найціннішим ранньосередньовічним іконографічним матеріалом (X–XI ст.) є іспанські рукописи, у яких Закс виявив два типи лютнеподібних інструментів. Один з них – короткошийкові лютні з грушоподібним корпусом, у яких шийка виразно не відокремлена, а плавно продовжує абрис корпусу, що поступово звужується. Для другого типу інструментів органолог не знаходить класифікаційного окреслення – їм притаманний

вузкий еліпсоподібний абрис корпусу, незначна кількість струн (3-4). Довжина шийки збігається з довжиною корпусу і виразно відділена від нього. Обидва типи інструментів мають нетипову голівку у формі короткої невеликої поперечки, яка разом із шийкою утворює контур літери «Г» або «Т» з трьома або чотирма кілками, що стирчать із зовнішнього боку [1, с. 298]². Отож, в Іспанії, що перебувала під впливом Південного Орієнту, культивувався тип короткошийкових лютень з відігнутою назад голівкою, що на той час став етнічною ознакою арабського лютнеподібного інструментарію, запозиченого з іраномовного азійського світу, на що вказують археологічні знахідки з Яккабага (Узбекистан). Нижче (тильне) розташування кілків К. Закс пояснює впливом Північного Орієнту, не уточнюючи, які саме музично-інструментальні культури окреслюються цим поняттям.

Зазначені Заксом типи європейських середньовічних лютнеподібних інструментів, що мають східну генезу, існували й у слов'янському світі. Довго- та короткошийкові лютні збереглися в традиційному інструментарії південних та східних слов'ян (болгарський тамбур, українська кобза), народів Кавказу та Закавказзя (сванетогрузинський пандурі, аваро-дагестанський пандур); лютнеподібні інструменти з прямою голівкою і плектровим видобуттям звука – у середньовічній Ломбардії (лопатоподібний лютнеподібний з пропорціями 1:1, 4 струни – статуя музиканта в баптистерії, фрагмент XII ст.), у народів Малої Азії, іраномовних кочових народів Середньої Азії.

Характерною ознакою бандури прийнято вважати закріплені на деці короткі мелодичні струни. Якщо українська кобза побутувала з приструнками і без них, то бандура (на думку більшості дослідників) завжди мала приструнки. У західноєвропейській музичній іконографії XIV–XVII ст. лютнеподібних інструментів-гібридів (з приструнками на деці) не зафіксовано. Вони трапляються на інструментах, зображених на українських народних картинах «Козак Мамай», найраніші з яких датуються кінцем XVII – початком XVIII ст. О. Рігельман (1785–1786) у «Літописній оповіді про Малу Росію» [8] по-

дає зображення козака з інструментом, який він називає бандурою через наявність на ньому чотирьох приструнків. О. Фамінцин зазначав, що в Західній Європі на лютнеподібних інструментах приструнків, закріплених на деці, не існувало [9, с. 470] – їх зазвичай уміщали на додатковому грифі – напівгрифі. Виникає запитання: чи справді наявність приструнків пов'язана з історично пізнім часом, чи, можливо, їх прототипи були відомі в раніші епохи?

Розширення ареалу пошуків на Схід приводить до західної частини Центральної Азії (Бактрії) періоду Кушанської держави (Термез, IV ст.)³. Цікавим зразком є археологічна знахідка – теракотова фігурка жінки-музиканта з відбитою голівкою. Як вказують археологи [10, с. 68], подібні фігурки зображали небесних і земних музикантів, а перед наближенням Нового року (Ноурузу) їх викидали з домівок і розбивали. У руках жінка-музикант тримає своєрідний лютнеподібний інструмент⁴, що не має аналогій у пізньоелліністичному інструментарії. Він має сім струн різної довжини, коротку і доволі широку шийку, нетипово плоский (!), (як для лютні) резонаторний корпус великого розміру. Незвичним є й розташування струн: три довгі (басові) закріплюються на грифі, а чотири короткі (незмінні за висотою) розміщені парами, дзеркально симетрично щодо довгих струн – на деці інструмента. З обох кінців короткі струни закріплені на двох чітко виділених підставках, розташованих поперечно під струнами. Одну з них уміщено в нижній частині корпусу, а другу – ближче до його верхнього краю, у місці безпосереднього переходу в гриф. Майстер намагався реалістично відтворити всі елементи конструкції інструмента, зокрема локалізацію струн та спосіб їх фіксації. Ця унікальна археологічна знахідка засвідчує побутування в іраномовних народів Євразії перших століть нашої доби гібридних шийкових хордофонів, які одночасно поєднували ознаки двох різних типів інструментів – шийкових (три довгі грифні струни) та цитроподібних (спосіб розташування і фіксації коротких мелодичних струн на деці).

Пошуки аналогічних інструментів з короткими (мелодичними) струнами, які б

фіксувалися на верхній деці резонаторного корпусу, на теренах Східної Європи (у східнослов'янських народів) привели до зображень унікальних шийкових хордофонів – вірменського середньовічного лютнеподібного інструмента (можливо, пандірна) [11, табл. XLV] та інструментів з «Ілюстрованого хронографа» XVI ст., створеного за життя царя Івана IV (Московське царство, 1560). На одній з його мініатюр («Вихід музикантів царя Давида») зображено трьох музик, які тримають у руках однотипні довгошийкові 5-струнні хордофони. Форма цих незвичних інструментів у давньоруських джерелах більше ніде не трапляється. Їхній корпус має лопатоподібну форму (як на одній з грецьких скульптур «Муза з пандорою») і вузький довгий гриф з ледь відігнутою назад заокругленою голівкою. Унікальне розміщення струн: центральна довга струна зафіксована на грифі, а чотири короткі (розміщені парами дзеркально-симетрично щодо довгої струни) прикріплені на верхній частині корпусу. Цей спосіб кріплення схожий до того, що на бактрійському інструменті. Музикант у центрі групи, зображений під час гри. Манера тримання інструмента (тильним боком до грудей) свідчить про його плаский корпус. Спосіб звуковидобування – заціпування струн обома руками (як це роблять українські бандуристи). Лютнеподібний хордофон лопатоподібної форми з мініатюри «Лицьового хронографа» презентує інструмент перехідного типу – *інструмент-гібрид*, що побутував на теренах Московської Русі (*Tatarian Russe*) під впливом середньоазійських традицій і був занесений на її територію не без культурного посередництва Золотої Орди – прямої спадкоємиці надбань давніх іраномовних етносів Середньої Азії у сфері інструментарію.

Подібний тип гібридного інструмента – синтез лютні й цитри – відомий з перського трактату про музику «Kanz al-tuhaf» (1345), де описано інструмент *tugni* лютнеподібної форми (корпус і гриф), що має типове для цитр розташування струн (у спадному порядку). Трактат описує мугні як «поєднання рубабу, кануна і нузги». Згадані інструменти Сходу типологічно належать до

різних типів хордофонів іраномовного світу – грифних шийкових («рубаб») та цитроподібних («канун» і «нузга») [1, с. 144, 410]. К. Закс, виходячи з уміщеного в трактаті зображення, вказує на його особливу подібність до інструментів з римських саркофагів. Хордофон, зображений у трактаті «Kanz al-tuhaf», має маленький округлий корпус та довгу широку шийку без ладків. На наявність дев'яти струн вказують дев'ять кілків з бічним розташуванням на голівці, верхні кінці яких утворюють скісну лінію, що проходить уперек шийки. У трактаті зазначено, що мугні походить з Магнезії (області Малої Азії), яка входила колись до складу Римської імперії (звідки подібний тип фіксації струн міг потрапити до Риму). К. Закс припустив, що *близькою аналогією до цього інструмента може бути українська бандура* [1, с. 278]. Цим припущенням органолог, незалежно від О. Фамінцина, вказав на можливість *гібридизації української бандури*, проте ніде більше не розвиваючи цю думку.

Анонімний автор східного середньовічного трактату вважає інструмент *tugni* винаходом видатного перського музиканта і теоретика Сафі ад Діна, який жив у XIII ст. († 1294 р.). Проте вищерозглянутий бактрійський інструмент (IV ст. н. е.) є свідченням існування на території Середньої Азії лютнеподібних інструментів-гібридів з приструнками, що поєднували ознаки лютень і цитр, в іраномовному світі можна спостерігати і в історично віддаленіші епохи, принаймні на тисячу років раніше часу написання трактату. Можливо, *батьківщиною цих гібридних хордофонів були іраномовні держави Азії (Кушанське царство, Греко-Бактрійська держава, Давній Іран, а також Вірменія), у культурі яких ще задовго до доби арабських завоювань (VII ст.), завоювань турків-сельджуків (X ст.) та монголо-татарів (сер. XIII ст.) існував цей тип інструментів*, який уже під новою назвою «мугні» міг потрапити до опису перського трактату як інструмент, нібито «виготовлений» Сафі ад Діном⁵.

Римські інструменти, які К. Закс вважає дуже подібними до мугні, виявлено на трьох саркофагах пізньоримського періо-

ду (I–III ст. н. е.), два з яких зберігаються в Луврі, а третій – у кафедрі Аґріґенто на Сицилії (Італія). Ці інструменти за формою подібні до лютні. Вони складаються з округлого опуклого корпусу і довгого широкого грифа без ладків, на якому виконання лютнеподібним способом навряд чи можливе (враховуючи значну ширину шийки). На інструментах чітко окреслено кількість струн (від 8 до 10), що не скорочували під час гри (як на лютнях), а защипували (як на цитрах). Інструмент тримали *вертикально*, лівою рукою, опираючи на ліве плече. Один з екземплярів, представлений на саркофазі з Лувру [1, табл. VIII в], зображено особливо достовірно. Добре помітно, що маленький корпус інструмента має лопатоподібну форму і дуже широкий довгий гриф, на якому в порядку зростання розміщено 10 струн різної довжини. Цікаво, що верхні кінці струн закріплені в другій третині площини грифа, фіксація яких, не досягаючи голівки, утворює на ньому навскісну лінію (від найкоротших до найдовших). Можливо, подібне розташування струн у добу італійського Відродження було прототипом для ідеї створення додаткового грифа, який активно впроваджували падуанські майстри.

К. Закс вважає, що давньоримські інструменти тісно пов'язані з іранським цитроподібним інструментом «мугні» і могли потрапити до Західної Римської імперії за посередництвом азійських народів. Елліністична римська культура запозичувала чимало культурних надбань Сходу, зокрема й музичний інструментарій. Цікаво, що типова скіфська (давньоіранська) ліра з п'ятьма струнами (а не сімома, як на класичних грецьких) зображена на фресці з вілли в Боскореале поблизу Рима (I ст. до н. е.) [12, с. 93, іл.]. Можливо, східний інструментарій з'явився в Римі в результаті азійських походів Александра Македонського (з III ст. до н. е.) та завоювань імператора Траяна (117–118 рр.), адже після занепаду Римської імперії цей тип інструментів у середньовічній Європі не отримав свого конструктивного розвитку і був витіснений з ужитку іншими цитро- і лютнеподібними інструментами.

Відтак, можна констатувати, що ідея симетрично розміщених «приструнків» на гібридних інструментах у народів іраномовного світу існувала віддавна (принаймні з IV ст.). Так звані приструнки, закріплені на деці-струноносії, могли потрапити до східнослов'янського лютнеподібного інструментарію (як і до давньоримського) за посередництвом давніх іраномовних етносів Євразії. Можливо, на українських теренах цей тип інструментарію міг бути сприйнятий безпосередньо від скіфо-сарматських племен, а лютнеподібні інструменти-гібриди на території сучасної України існували ще в ранньому середньовіччі і збереглися як релікт на деяких народних картинах «Козак-Мамай» (унікальне дзеркально-симетричне розташування приструнків). Адже невідомо, який саме лютнеподібний інструмент бачив у жителів Куяба арабський мандрівник Ібн-Фадлан, визначивши його арабським терміном «ал уд»?

Костянтин Вертков зазначає: «Можливо, вірогідним є те, що танбуром Ібн Даства міг назвати один із різновидів кобзи (вірніше, її попередницю), що мала танбуроподібну форму [форму довгошийкової лютні. – *І. З.*]» [13, с. 82]. Ібн Фадлан на початку X ст. був свідком поховальної церемонії багатого руса на Волзі (тогочасній території Хозарії). Серед поховального обладунку він згадує тунбур (танбур). Можливо, це був лютнеподібний інструмент з довгою шийкою [14, с. 496; 15, с. 62]. Інший арабський автор згадує побачений ним також у жителів Куяба *восьмиструнний інструмент з плоским резонаторним корпусом*, що нагадував йому арабський ал-уд (ийдан) [13, с. 82; 15, с. 62].

Повертаючись до давньоруського середньовічного «пісневця» (XII ст.) та інструментів з «Ілюстрованого хронографа» (XVI ст.), де вперше серед східнослов'янського лютнеподібного інструментарію зафіксовано факт гібридизації довгошийкових лютень з цитроподібним інструментарієм, зокрема «протоприструнковим» способом фіксації струн (на корпусі), дає змогу зробити припущення, що ідея створення приструнків на кобзі (довгошийковій лютні) виникла не пізніше X–XII ст., адже саме XII ст. датується

згадка в давньоруській літературі про цитроподібний інструмент «пісневонець» (щоправда, без довгого грифа), на якому також частину струн фіксували на корпусі, хоча й іншим способом (по один бік від довгих струн – подібно до української бандури). Ці зображення можуть свідчити про поступовий процес «визрівання» в давньоукраїнському середовищі ідеї приструнків: адже для того, щоб один інструмент (кобза) міг запозичити від іншого ідею приструнків, вони повинні були існувати на цьому іншому інструменті, з якого й могло б відбутися це запозичення, тобто гібридизація інструмента [16]. Таким інструментом міг бути лише *псалтир вертикального способу тримання зі струнами різної довжини*, частину яких закріплювали на одному боці деки (як на пісневці, а не дзеркально-двосторонньо, як на деяких кобзах на картинах із зображенням Козака-Мамая). Однак кобзою цей інструмент уже не був. Можливо, тавтологія назви цього інструмента (кобза-бандура) (багаторазово відзначена українськими дослідниками) була викликана довготривалим перехідним періодом, що розпочався на східнослов'янських теренах у X–XII ст., а можливо, й набагато раніше, на що вказують арабські середньовічні джерела.

Ще один тип середньовічного струнно-щипкового інструмента – лютня – відомий лише із зображень на фресці «Музиканти» з Софії Київської (1037 р.) та фрески з каплиці Святої Трійці в Любліні (1418 р.). Інструмент на фресці з Софії Київської має грушоподібну (краплеподібну) форму корпусу, який плавно переходить у гриф, що завершується прямою голівкою; п'ять струн, закріплених у різних точках пласкої кілкової коробки, із заднім розташуванням кілків⁶. На зображенні фрески, виконаному олійними фарбами в 1843 році під час її реставрації під керівництвом петербурзького архітектора Ф. Солнцева, було повністю знищено фресковий шар [17]. Уважають, що цей інструмент з'явився в інструментарії Київської Русі за посередництва Візантії, а в Західній Європі – зі Сходу, з персо-арабського інструментарію. Проте східна лютня – ал уд, що стала прототипом європейської, мала здебільшого 4 струни

(двохорові), а також цілком інший тип голівки і кілкової коробки. Загальновідомо, що арабські ал уди мають відігнену назад голівку і бічне розташування кілків. Зображена на київській фресці лютня (до її реставраційного поновлення під керівництвом Ф. Солнцева) мала цілком інший вигляд, ніж та, яку останні 150 років зображають у різних виданнях. Вона мала пласку, розташовану в одній площині з грифом, кілкову коробку, іншу кількість струн (5, а не 3), тобто була повністю відмінною від «арабських» лютень (які араби запозичили з іраномовного азійського світу) [4].

Арабський географ X ст. Ібн-Дасте (Ібн-Русте), який відвідав Давній Київ (Куяб) за 115 років до розпису фресок собору Софії Київської (922), згадує про побутування у тамтешніх мешканців струнного інструмента на кшталт арабського танбура – довгошийкової лютні, що зазвичай мала дві–три струни [13, с. 82]. Можливо, саме цей інструмент століттям пізніше відтворили на фресці Софії Київської поруч з тими інструментами, що потрапили до Київської Русі з Візантії.

Отже, можна дійти таких висновків. Уперше залучені археологічні, іконографічні матеріали та писемні джерела свідчать про те, що в широких хронологічних межах (IV ст. – середина XVI ст.) на території Євразії в різних народів побутували особливі різновиди щипкових шийкових хордофонів, що мали типологічно спільну ознаку – спосіб кріплення частини струн *не на грифі, а на верхній частині резонаторного корпусу*. Унікальність цього способу розташування струн на лютнеподібних інструментах з приструнками свідчить про їх *гібридизацію* з іранським цитроподібним інструментарієм (кануном, нузгою), що, безперечно, відбувалася в іраномовному світі країн Сходу ще на початку нашої доби (IV ст.), та тисячолітнє побутування такого інструмента в музичних культурах іраномовних (до XIV ст.), а також східнослов'янських (до XVI ст.) етносів. Цей гібридний тип хордофонів міг бути вихідним прототипом, який через давньоіранський субстрат потрапив до східнослов'янського середовища не пізніше XII–XVI ст. На українському ґрунті

гібридизація лютнеподібних хордофонів з цитроподібним інструментарієм тривала від раннього середньовіччя аж до XVIII ст. Наслідком цього процесу стало виникнення української лютнеподібної цитри – бандури.

¹ Двострунні довгошийкові хордофони лопатоподібної форми Р. Садоков визначає як інструменти з типовими ознаками скіфських струнно-щипкових хордофонів [7, с. 87–89].

² Можливо, таким способом зображали середньоазійський середньовічний руд.

³ Бактрія (Бактріана) – історична область у Середній Азії, що охоплювала території сучасного Афганістану, частину Узбекистану та Туркменії. З VI–IV ст. до н. е. вона входила до складу держави Ахеменидів, згодом – до імперії Александра Македонського. Із середини III ст. до н. е. утворилося Греко-Бактрійське царство. З перших століть нашої доби ця територія була в складі Кушанської держави.

⁴ Правочинність залучення середньоазійських джерел зумовлена історико-культурними зв'язками, зокрема впливами персо-іранського інструментарію та його пізнішою адаптацією в країнах середньовічної Східної та Західної Європи (наприклад, лютнеподібних інструментів).

⁵ Можливо, так званий винахід Сафі ад Діна стосувався скісної фіксації струн на грифі, що відрізняє цей тип інструментів від бактрійських.

⁶ Це спостереження зроблене автором після ознайомлення із замальовками Ф. Солнцева, здійсненими перед початком реставраційних робіт фрески в 1842 році, що зберігаються в бібліотеці Національного історико-культурного заповідника «Софія Київська».

Література:

1. Sachs C. Historia instrumentorum musicarum / Curt Sachs. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo muzyczne, 1975. – 556 s.
2. Смирнов К. Ф. Сарматы на Илеке. – М. : Наука, 1975. – 175 с.
3. Хачатрян Ж. Об античной короластике Армении // Вестник древней истории. – 1979. – № 3. – С. 93–101.

Статья посвящена изучению взглядов выдающегося немецкого органиста К. Закса на украинскую бандуру как гибридный инструмент древнеиранского происхождения, рассматриваемого с точки зрения гибридных хордофонов Евразии I–XVI вв. (цитро- и лютневидных).

Ключевые слова: бандура, гибридные хордофоны Евразии, органистика, цитро- и лютневидные инструменты.

4. Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии. Исторические очерки. – М. : Музыка, 1980. – 190 с.

5. Раппопорт Ю. А. Музыкальные инструменты в настенных росписях Топраккалы // Культурные взаимосвязи народов Средней Азии и Кавказа с окружающим миром в древности и средневековье. Тезисы докладов науч. конференции. – М., 1981. – С. 131–133.

6. Лунина С., Усманова З. Изображения музыкантов на оссуарии из Яккабага // Музыка народов Азии и Африки / Ф. Кароматов, Ю. Эльснер. – М. : Советский композитор, 1987. – Вып. 5. – С. 174–181.

7. Садоков Р. Л. Музыкальная культура древнего Хорезма. – М. : Наука, 1970. – 138 с.

8. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К. : Либідь, 1994. – 768 с.

9. Фаминцын А. Домра и сродные ей инструменты русского народа (балалайка, кобза, бандура, торбан, гитара) // Скоморохи на Руси. – С.Пб. : Алетей, 1995. – С. 315–535.

10. Meshkeris V. A. Les terres cuites de la Bactriane // Veronica A. Meshkeris La Bactriane. – Paris, 1996. – N 211. – P. 62–71.

11. Геворгян А. Ремесла и быт в армянских миниатюрах. Альбом / А. Геворгян. – Ереван : Айстан, 1973. – 156 с., иллюстр.

12. Mertens J. R. The Metropolitan Museum of Art. Greece and Rome. – New York : The Metropolitan Museum, 1987. – 158 p.

13. Вертков К. Русские народные музыкальные инструменты / К. Вертков. – М. : Музыка, 1975. – 280 с.

14. Lewicki T. Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1985. – 564 s.

15. Popławska D. Średniowieczne instrumenty muzyczne typu chordofonów na ziemiach Polski, Czech i Rusi. – Warszawa : Ośrodek konserwacji zabytków, 1995. – 208 s.

16. Зінків І. Бандура: проблема генези та типології інструменту // Науковий вісник НМАУ ім. П. Чайковського. – К., 2002. – Вип. 16. – С. 341–354.

17. Тоцкая И. Ф., Заярузный А. М. Музыканты на фреске «Скоморохи» в Софии Киевской // Древнерусское искусство: художественная культура X – первой половины XIII в. – М. : Наука, 1988. – С. 143–155